

Strukturalna transformacija braka i porodice

Asim Peco

SAŽETAK: Promjene društvenog odnosa su u značajnoj mjeri pretpostavile i promjene bračne i porodične stvarnosti. U strukturi stanovništva bosanskohercegovačkog društva skoro svakodnevno se smanjuje udio poljoprivrednih i istovremeno povećava broj nepoljoprivrednih domaćinstava. Na proces dezintegracije domaćinstva ukazuju i podaci koji svjedoče o strukturi domaćinstava prema broju njihovih članova. Broj porodica u širem smislu je znatno veći u privredno nerazvijenim nego u privredno razvijenim područjima.

Ako se posmatra cijeli region, to jest prostor bivše Jugoslavije, primjetno je kako su takozvani rani brakovi najčešći unutar Bosne i Hercegovine (prosječna starost muškaraca koji stupaju u brak je 25 do 26 godina). Ovo su podaci koji se odnose na vrijeme sedamdesetih godina 20. stoljeća. Dobna granica ulaska u brak kako za muškarce tako i za žene pomjera se u zadnjih tridesetak godina tako da se kreće od oko 28 do 30 godina. Granica starosti bračnih partnera je dosta niža u manjim mjestima, a posebno na selu. Međutim, broj takvih brakova prije posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini i u gradskim sredinama nije značajno manji. Sklapanje brakova je usko povezano sa zanimanjem što potvrđuje učestalost sklapanja brakova između lica iz iste grupe zanimanja. Po učestalosti razvoda brakova postoje znatne razlike među grupama različitih zanimanja. Niske stope razvoda brakova su zabilježene kod poljoprivrednika i rudara. Srednje stope imaju nekvalifikovani radnici, industrijski i zanatski radnici te lica zaposlena u sektoru saobraćaja. Kod ostalih grupa zanimanja evidentne su prilično visoke stope razvoda. Stopa razvoda brakova kod lica koja se bave umjetničkim zanimanjima, novinarstvom, filmom, književnošću je tri puta veća od prosječne a pet puta veća od stope razvoda brakova kod poljoprivrednika. (Erlich, 1982)

Ključne riječi: *brak, porodica, transformacija*

Structural Transformation of Marriage and Family

ABSTRACT: Changes of social relationship a significant extent asumed changes of marital family reality as well. In the structure of the population of Bosnian-Herzegovian society, the part of agricultural households is being reduced on almost daily basis, whwew at the same time the number of nonagricultural households is being incresad. On proces of household disintegration also point data that testify about the structure of households according to number of their members.

The number of families in a wider sense is considerably greater in economically underdeveloped than in economicaly developed areas. If the whole region is being observed, that is, territory of ex Yugoslavia, it is noticable how the so called early marriages are the most common ones inside of Bisnia and Herzegovina (the average age of men who get married is in the range from 25 to 26 yeras). These are the data that relate to 1970s. The age limit of entering marriage both for men and women is being shifted in the last 30 yers, so it moves around 28 to 30 yers. The age limit of marital partners is much lower in smaller places, especially in village. However, number of such marriages before the last war in Bosnia and Hertegovina, and in urban areas isnt significantly lower. The forming of marriages is much physically connected with profession, which confirms the frequency of forming marriages between persons from the same group of professions. According to frequency of divorces there are considerable differences among groups of different professions. Low rates of divorces are recorded at farmers and miners. Middle rates have unqvalified workers, industrial and craft workers, and persons employed inthe transport sector. In other groups of occupations alot higher divorce rates are evidanet. Divorce rate at persons engaged in professins like art, journalism, film, literature is three times greater than the average, and five times greater than divorce rate at farmes. (Welich, 1982)

Keywords: *marriage, family, transormation*

UVOD

Promjena političkog sistema započinje kada jedan društveni sistem prestaje biti funkcionalan, kada ne prati globalne tokove, što znači da je takav sistem potrošen i da treba biti zamijenjen novom društvenom stvarnošću. Povijest čovječanstva je puna različitih

primjera i različitih načina promjene društvenog odnosa. Najteži put i način smjene društvenog sistema jesu ratovi i revolucije, iako su takvi načini bili najčešće sredstvo promjene političkog sistema.

Novoustanovljeni tip društvenog odnosa unutar bosanskohercegovačke stvarnosti ne uspijevaju

objasniti ni najbolji analitičari socijalno-političke misli. Prepoznatljivo obilježje nove društvene stvarnosti jest potpuna konfuzija i anarhija koje politička vodstva opravdavaju ustanovljavanjem različitih oblika društvenih sloboda i širenjem ljudskih prava. Neograničene i nekontrolirane slobode su pretpostavile pojavu niza društveno neprihvatljivih načina ponašanja kako pojedinca tako i čitavih socijalnih grupa.

Slična promišljanja društvene stvarnosti prepoznajemo i kod supružnika. I žene i muškarci žele više slobode, manje kontrole i odgovornosti, što rezultira porodičnim konfliktom i najčešće vodi u razvod braka.

Posljedica izmijenjene strukture i uspostavljanja nove organizacijske forme bosanskohercegovačke porodice jest, pored ostalog, urušavanje višestoljetnog patrijarhalnog odnosa koji je porodicu uspijevao održavati kao čvrstu socijalnu grupu i osiguravati njen ekonomski napredak.

KRATAK SOCIOLOŠKI OSVRT

Sa sociološkog stanovišta vrlo zanimljiva činjenica jest podatak koji pokazuje kako su najniže stope razvoda brakova u svim socijalnim grupama brakovi sklopljeni sa ženama poljoprivrednicama. Pomenuta činjenica se objašnjava pretpostavkom da žene poljoprivrednice ulažu veliki napor u prilagođavanju novonastaloj situaciji kao i pretpostavkom da su spremne na veće žrtvovanje kako bi se održala bračna zajednica. Može se, dakle, dosta osnovano konstatovati kako je nivo obrazovanja vrlo bitan činilac kako pri zaključivanju, tako i razvodu brakova.

U prijeratnoj Bosni i Hercegovini, dakle sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, preovladavali su brakovi sklopljeni između supružnika sa istom školskom spremom, takozvani homogeni brakovi, ili oni u kojima razlike između nivoa obrazovanja ne iznose više od jednog obrazovnog stepena, naprimjer fakultetsko obrazovanje i srednja škola. Brakovi sklopljeni između supružnika od kojih jedan ima visoku školsku spremu, a drugi nepotpunu srednju ili osnovnu školu ili je bez ikakve školske spreme (heterogeni brakovi) čine manje od 5% od ukupnog broja sklopljenih brakova. Dakle, u homogenim bračnim kombinacijama postoje vrlo visoki indeksi asocijacije, dok kod brakova supružnika sa različitim nivoom obrazovanja ovi indeksi neočekivano brzo opadaju. (Cifrić, 1994.)

Školska sprema supruge, u istom periodu, je u prosjeku niža od školske spreme muža. To ukazuje na činjenicu da su žene posredstvom braka socijalno pokretljivije, u vertikalnom smislu, mnogo više nego muškarci, što je uslovljeno funkcionalnim vezama muškog i ženskog stanovništva sa društvenom strukturom.

Kada je riječ o trajanju braka, odnosno razvodu braka, poznata je činjenica da svaki brak prolazi period izazova, odnosno svojevrsne probe, a radi se o prvih godinu, najviše dvije, dok u nekim situacijama taj period ispitivanja traje i do pet godina. Otuda je vrlo visok procenat razvedenih brakova u prvih pet godina od zaključivanja braka. Neki podaci pokazuju da je manji broj brakova koji su razvrgnuti krivicom žene, što se djelimično može objasniti činjenicom neravnopravnosti žene sa muškarcem, kao i činjenicom

da su muškarci skloniji činjenju grešaka u braku. Navedeno objašnjenje je vrlo diskutabilno s obzirom da je fenomen krivnje ili pravde vrlo relativan pa se stoga i različito poima i doživljava s obzirom na različite pozicije u braku kao i različite kulture.

Moguće je, međutim, nešto pouzdanije konstatovati kako je razvod brakova češći ukoliko je žena materijalno osigurana, samostalna i jednako ili više obrazovana kao i muškarac.

Djeca predstavljaju značajan faktor koji djeluje na stabilnost braka. Osnovni zakon o braku sadrži odredbe kojima se uređuju pitanja brige o djetetu ili djeci u slučaju razvoda braka, u smislu odgajanja i materijalnog i socijalnog zbrinjavanja. Pri donošenju odluke sudovi su u prvom redu dužni da brinu o interesima djeteta. U cjelini se može utvrditi da se djeca češće povjeravaju ocu u privredno nerazvijenijim prostorima, a majkama u onim područjima koja su privredno razvijenija. (Aničić, 1994)

PROMJENE U ODNOSIMA PORODICA-DRUŠTVO

Preobražaj društvene strukture djeluje i na promjenu odnosa između porodice i društvene zajednice. Preobražaj pretpostavlja i veći stepen homogenizacije društva. To, između ostalog, znači da će sve više nestajati razlike između poljoprivrednih i industrijskih struktura, između gradskog i seoskog stanovništva, između nerazvijenih i razvijenih područja. Sama činjenica podružljavanja poljoprivrede je utjecala na transformaciju i izmjenu načina života na prostoru Bosne i Hercegovine.

Povećavanje broja gradskog stanovništva, porast urbane kulture, velika razuđenost gradskog načina života stvarat će imperativnu potrebu razvoja izvanindustrijskih djelatnosti poput uslužnih službi za pomoć domaćinstvima, mnogo većeg razvoja pedagoških i socijalnih ustanova za djecu i omladinu, povećanje broja ustanova za društvenu ishranu itd. Sve to zajedno rezultira mnogo intenzivnijem procesu podružljavanja porodičnih funkcija.

U vremenu socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine transformacija pomenutih odnosa je značila pretpostavku razvoja socijalističke demokratije i samoupravnih odnosa što bi sve zajedno trebalo voditi većoj korekciji principa dohotka kroz sistem društvene solidarnosti. Težište je stavljano na omogućavanje svestranog razvoja ljudske ličnosti, koja se ne mora uvijek zasnivati na individualnom bogatstvu već na mnogo većoj socijalnoj sigurnosti ljudi zaštićenih mrežom socijalnih ustanova, različitih službi, fondova i slično koji će im pružiti povećanu zaštitu od različitih životnih rizika. Očekivalo se i znatno bolje organizirano praćenje ekscenčnih i patoloških pojava u društvu i porodici i sistematsko planiranje socijalnog preventivnog rada na otklanjanju uzroka koji do njih dovode.

Realno je bilo očekivati da će se u mnogo ozbiljnijoj formi javiti pitanje organiziranog korištenja slobodnog vremena, fizičke rekreacije, dokolice, zabave i rasonode za sve kategorije stanovništva a posebno za djecu i omladinu. (Maleš, 1998)

Kada je riječ o djeci, očekivalo se kako će se u pogledu brige o njima ostvariti načelo da cjelokupnoj dječijoj populaciji treba omogućiti jednake društvene

uslove za razvoj, u pogledu odgoja, obrazovanja i zdravstvene zaštite, bez obzira na socijalno porijeklo i imovinsko stanje roditelja.

Vjerovalo se kako će doći do različitih vrsta priprema za zasnivanje bračnog i porodičnog života, odnosno da će se organizirati ustanove za upoznavanje i približavanje budućih supružnika, za posredovanje pri zaključivanju braka, za pomoć mladim bračnim parovima u formi bračnih i porodičnih savjetovališta te ustanova za afirmaciju i planiranje porodice. Pretpostavljalo se da će uslijediti promjena socijalnog ambijenta u kome će živjeti porodica, što bi bitno utjecalo na niz novih pojava u strukturi porodice i odnosima među njenim članovima.

Proces strukturalnog preobražaja porodice je potpuno izvjestan s obzirom da se može pratiti još od industrijske revolucije. Ono što je nepoznanica jest pitanje u kojem će pravcu ovaj proces nastaviti svoj put i hoće li na tom putu primiti radikalnija obilježja. Izvjesno je da porodica postaje sve manje bračna što će se vjerovatno nastaviti i u budućnosti. Nesumnjivo je da će nastaviti proces strukturalne dezintegracije. Ustanovljavanjem demokratske atmosfere u porodici povećava se stepen porodičnog individualizma, što dovodi do izdvajanja pojedinih članova, najčešće mladih muških članova, koji nastoje stvoriti pretpostavke za samostalan život.

Na tendenciju smanjivanja porodice ukazuju faktori poput: veći broj brakova bez djece, povećanje broja inokosnih porodica, smanjivanje broja djece u porodici, veći broj nepotpunih porodica. Pretpostavka je kako se ovaj proces može zaustaviti ekonomskim jačanjem društva pa prema tome i boljim materijalnim položajem porodice. Međutim, ako se posmatra iskustvo razvijenog zapadnog svijeta, navedena pretpostavka nema utemeljeno uprište, odnosno biva demantirana. Naime, procesi koji su karakteristični za bosanskohercegovačku porodicu danas bili su dio društvene, pa samim tim i porodične stvarnosti u modernim razvijenim državama još prije tridesetak ili više godina. Ostaje, dakle, vrlo neizvjesno i diskutabilno pitanje međusobne uslovljenosti ekonomskog razvoja i strukturalnih promjena u porodici. S druge strane, veće slobode u bračnim odnosima, koje su ranije spomenute, kao i drugačije poimanje bračne sreće dovodi do bržeg i lakšeg odlučivanja raskidanja bračnih veza i napuštanja porodice. (Miner, 2000)

U vezi s budućnošću porodice najčešća pitanja i dileme se javljaju u vezi sa formom braka i mogućnošću njegovog nestanka u budućnosti. Prema nekim stanovištima, u skoroj budućnosti bi se trebao povećavati broj lica koja žive izvan porodice a pogotovo onih koji žive izvan braka. (Mladenović, 1997).

S obzirom na to da se ove i ovakve pretpostavke u bosanskohercegovačkoj stvarnosti u dobroj mjeri obistinjuju, realno je očekivati da bi vrlo brzo trebalo da nastupi period povećanja stope nupcijaliteta što je u visokorazvijenim zemljama postalo dio društvene stvarnosti, budući da se povećava broj ranih brakova. Prema istom autoru (Mladenović, 1997), nije moguće sa sigurnošću pretpostaviti hoće li u budućnosti porasti i stopa divorcijaliteta ili će stagnirati, odnosno opadati. Kada je riječ o ovom fenomenu, treba kazati kako

postoje značajne razlike između pojedinih zemalja. U nekim zemljama je ovaj broj tradicionalno visok, u drugim tradicionalno nizak, dok se kod nekih zemalja primjećuje značajan skok.

Ako se obuhvatnije i temeljitije analiziraju porodični odnosi, moguće je, pored ostalog, konstatovati kako odnos spram razvoda braka postaje dio nacionalnog odnosno etničkog mentaliteta. Bosnu i Hercegovinu možemo svrstati među zemlje u kojima se mogu prepoznati tradicionalni elementi pa prema tome i tradicionalna obilježja braka što u konačnici rezultira poimanjem braka kao određene svetosti. Treba, međutim, kazati kako ovakvi odnosi postupno nestaju i na njihovo mjesto dolazi dosta drugačija forma svjetonazora.

Razvod braka otvara i niz drugih, međusobno povezanih i uslovljenih pitanja, kao što su, da li će u porastu broja brakova rasti i broj brakova s djecom, da li će doći do promjene uzroka na koje će se bračni partneri pozvati, da li će krivica za razvod braka izgubiti na značaju i slično. Već je odavno započela evolucija između osnova i uzroka na koje se bračni partneri pozivaju pri razvodu braka. Najvažniji osnov postaje oblik prestanka braka, odnosno sporazumni razvod, ali zakonodavstvo i životna praksa dozvoljavaju razvod braka uslijed poremećenosti bračne zajednice.

Paralelno s izmjenama uzroka razvoda braka mijenja se i značaj krivice. Njen će značaj i dalje slabiti. Sve je slabije izražena funkcija krivice u brakorazvodnim sporovima. Razloge za takve odnose možemo prepoznavati u promjenama svjetonazora bračnih partnera ali i u povoljnijem materijalnom i društvenom položaju žene zbog čega žena sve manje insitira na dokazivanju krivice muža. (Janković, 2008)

LATENTNI PROBLEMI BOSANSKOHERCEGOVAČKE PORODICE

A. Siromaštvo

Siromaštvo je pojam koji se najčešće odnosi na nedostatak osnovnih uslova za život. Činjenica je kako se svijet suočava sa sve većim brojem siromašnih zemalja, to jest onih zemalja koje nisu u prilici zadovoljiti osnovne egzistencijalne potrebe. Treba, međutim, razlikovati apsolutno od relativnog siromaštva. Bosna i Hercegovina je na temelju međunarodno usvojenih ekonomskih pokazatelja svrstana među siromašne zemlje. Takva ekonomska situacija je, pored ostalog, uzrokovala proces transformacije bosanskohercegovačke porodice, što je navise prepoznatljivo u psihološkom i materijalnom smislu.

U periodu od 2000. do 2008. godine Bosna i Hercegovina je bilježila značajan ekonomski rast pri čemu je BDP na godišnjoj osnovi rastao u prosjeku oko 6%. Generatori ovakvog rasta su bili visoka stopa izvoza, snažna domaća potrošnja i rast investicija koji je podstakao značajan porast zajmova i finansijskih sredstava iz inostranstva. Ovakav rast BDP-a pratilo je smanjenje siromaštva za oko 4%.

Ekonomski rezultati Bosne i Hercegovine su se, međutim, od 2009. godine značajno pogoršali. Nakon što je u 2009. godini BDP imao negativnu stopu rasta od -2,9%, BDP i dalje pokazuje veoma skroman rast. Razlozi takvog stanja su višestruki. Jedan od njih je i

globalna ekonomska kriza. Neki od razloga su karakteristika svih zemalja u tranziciji, dok su drugi tipični samo za bosanskohercegovačku stvarnost.

Održiv i inkluzivan razvoj u Bosni i Hercegovini će biti teško ostvariv bez holističkog pristupa rješavanju vrlo kompleksnih i međusobno povezanih pitanja, među kojima je sveobuhvatna analiza penzijskog sistema i socijalne zaštite.

Jedan od izazova bosanskohercegovačke vlasti jest ispravan pristup u rješavanju korelacije između obrazovanja i siromaštva. Općenito, što je veći nivo obrazovanja pojedinca ili prosjeka porodice, to je manja vjerovatnoća da će oni biti nezaposleni a samim tim i završiti u kategoriji siromašnih. Čak i kod uzrasta od 25 do 35 godina polovinu svih siromašnih čine osobe koje su završile samo osnovno obrazovanje. Niže obrazovanje je direktno povezano s radom u „sivoj ekonomiji“. Od svih faktora koji povećavaju rizik siromaštva obrazovanje je najznačajniji faktor. (Šijaković, 2007)

Posmatrano na globalnom nivou, s pravom se može konstatovati da je siromaštvo jedan od najvećih izazova i iskušenja koje stoje pred savremenom porodicom. Ekonomsko stanje svake porodice pretpostavlja sve ostale njene funkcije. Siromaštvo djeluje najmanje u dvostrukom smislu na porodični život. Prvo, porodice nisu u stanju da budu sigurno utočište svojih članova, da zadovolje njihove potrebe i pruže garanciju za ostvarenje njihovih ambicija i želja (dobro obrazovanje, ispravna socijalizacija) zbog čega vrlo često dolazi do neminovnog raspada porodice. Drugo, ne mogu na vrijeme da se zasnju nove porodice koje bi obavljale pretpostavljene i očekivane funkcije. Poseban problem predstavlja činjenica da su siromašne porodice najčešće brojne i smještene su u nerazvijenim područjima sa visokom stopom nataliteta.

Djeca koja su u značajnoj mjeri pogođena siromaštvom i socijalnom isključenošću jesu djeca koja dolaze iz domaćinstava sa sljedećim obilježjima: domaćinstva s troje ili više djece gdje je najmlađe dijete mlađe od pet godina, domaćinstva s četiri ili više odraslih, domaćinstva s dvije ili tri starije osobe, domaćinstva čiji su nositelji žene, domaćinstva u kojima je „glava“ domaćinstva neudata ili razvedena, domaćinstva koja vode osobe bez škole ili sa samo završenom osnovnom školom, domaćinstva bez zaposlenih članova i ona koja žive u ruralnim područjima.

Rezultati nekih istraživanja nedvosmisleno pokazuju da su djeca koja žive u domaćinstvima koja vode žene daleko više izložena riziku siromaštva i deprivacije u odnosu na djecu koja žive u porodicama koje vode muškarci. Razloge treba tražiti u nejednakosti u visini prihoda među spolovima.

B. Nezaposlenost

Mladi ljudi u Bosni i Hercegovini se suočavaju s izazovima u različitim segmentima života. Troje od četvero mladih ljudi je nezaposleno. Većina njih nisu u braku, nemaju djecu i nisu riješili svoje stambeno pitanje. Vrlo često su pesimistični u pogledu svoje budućnosti pa svoje životne uslove, u najboljem slučaju smatraju osrednjim. Evidentan je razvoj tehnološkog tržišta koje zahtijeva vještine koje većina mladih ljudi u Bosni i Hercegovini ne posjeduje. Dakle,

ne postoji sistem koordinacije između obrazovanja i privrede tako da se svakodnevno nastavlja školovati kadar koji nije niti u jednoj varijanti potreban tržištu rada. U ovom segmentu je prijeko potrebna kvalitetnija saradnja privrede i obrazovanja, posebno srednjeg i visokog, kako bi se proizvodnja kadrova bar približno uskladila sa potrebama privrede. Reultat takvog stanja je sve veći broj mladih i obrazovanih ljudi koji napuštaju ne samo porodicu nego i zemlju i odlaze u zemlje koje im daju priliku za kapitaliziranje njihovih znanja i vještina.

ZAKLJUČAK

Na temelju iznesenih pokazatelja sasvim je opravdano ustvrditi kako je u posljednjih tridesetak godina došlo do značajnih promjena unutar bosanskohercegovačke porodice. Promjene u porodici su neminovna posljedica društvenih promjena, prvenstveno radikalne promjene karaktera društvenog odnosa.

Prividna demokratizacija društvenog odnosa u Bosni i Hercegovini je u značajnoj mjeri djelovala na promjenu svjetonazora tako da su dojučerašnje bračne i porodične vrijednosti ili izmijenjene ili u cjelini odbačene.

Pored promjena u stanju bosanskohercegovačkog duha evidentne su promjene i u prostoru ekonomije. Naime, loša ekonomska situacija u državi, nezaposlenost, neriješeno stambeno pitanje, loša demografska i populaciona politika su u velikoj mjeri doprinijeli opadanju stope skopljenih brakova ali i povećanju stope razvoda brakova.

Sve pomenute okolnosti onemogućavaju organiziranje porodice, pogotovo višedlane zajednice, kakve su bile preovlađujuća organizaciona forma porodičnog života, samo prije manje od pola stoljeća.

Pogrešno shvaćene građanske slobode i ljudska prava povećavaju pojavu tjeskobnih situacija u braku i porodici, što također djeluje na stopu razvoda brakova.

Kako bi se ovakav negativan bračni i porodični trend zaustavio ili bar ublažio, neophodno je da državne vlasti što je moguće prije definiraju ekonomske mjere koje bi omogućile povećanje stope zaposlenosti, sigurniju socijalnu i političku situaciju, što bi osiguralo pretpostavke za kreiranje kvalitetnije demografske i populacione politike a samim tim omogućilo veću stabilnost porodičnih odnosa.

LITERATURA

- Aničić, M. (1994). Obitelj u obiteljskom zakonodavstvu, Zagreb
- Cifrić, I. (1990). Socijalno-ekološka orijentacija u selu i gradu, Zagreb
- Elkind, D. (1995). The New Family Imbalance, Harvard SAD
- Erlich, V. (1972). Jugoslovenska porodica u tranziciji, Zagreb
- Janković, J. (2008). Obitelj u fokusu, Zagreb
- Kalanj, R. (1995). Kulturna tranzicija, Zagreb
- Maleš, D. (1998). Obitelj i uloga spola, Zagreb
- Mladenović, M. (1988). Sociologija porodice, Beograd
- Obradović, M.-Obradović, J. (2006). Psihologija braka i porodice, Zagreb
- Spahić-Šiljak, Z. (2007). Žene, religija i politika, Sarajevo
- Šijaković, I. (2007). Kuda ide savremena porodica, Banja Luka/

INFORMACIJE O AUTORU**Asim Peco**

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Nastavnički fakultet

e-mail: asim.peco@unmo.ba